

ORDENACIÓ DEL MARC NORMATIU DEL CONTRACTE CELEBRAT AMB CLÀUSULES NO NEGOCIADES INDIVIDUALMENT DESPRÉS DEL TEXT REFÓS DE LA LLEI GENERAL PER A LA DEFENSA DELS CONSUMIDORS I USUARIS I ALTRES LLEIS COMPLEMENTÀRIES

Francesca Llodrà Grimalt
Professora titular de dret civil
Universitat de les Illes Balears

1. PRELIMINAR

La Llei 7/1998, de 13 d'abril, sobre condicions generals de la contractació (LCGC), va ser el resultat final dels diversos intents de transposar a l'ordenament espanyol la Directiva 93/13/CEE, del Consell, de 5 d'abril de 1993, sobre clàusules abusives en els contractes celebrats amb consumidors. La LCGC, seguint les directrius europees, va optar per protegir en la contractació sota condicions generals de la contractació a tot adherent i va introduir en l'ordenament espanyol una protecció del consumidor enfront de totes les clàusules abusives, siguin o no condicions generals de la contractació.

El contracte de consum és el contracte amb els consumidors i usuaris que regula el Reial decret legislatiu (RDL) 1/2007, de 16 de novembre, pel qual s'aprova el text refós de la Llei general per a la defensa dels consumidors i usuaris i altres lleis complementàries (TRLGDCU), en el títol I del seu llibre II.

Es tracta d'un contracte realitzat entre un consumidor o un usuari i un empresari i té com a peculiaritat que es regeix pel que estableixen el TRLGDCU o les lleis especials de protecció dels consumidors i, a falta d'aquestes, les normes generals dels contractes civils i mercantils (art. 59 TRLGDCU).

Del llibre II del TRLGDCU s'extrau que, en els contractes de consum, es requereix una regulació especial de les condicions generals i de les clàusules abusives (títol II).

El títol II del TRLGDCU du el títol de «Condiciones generales y cláusulas abusivas» i es divideix en dos capítols: «Cláusulas no negociadas individualmente» i «Cláusulas abusivas».

Aquesta desafortunada mescla de conceptes és el que ens porta a presen-

tar aquest treball, que pretén oferir una ordenació normativa de la qüestió esmentada.

2. EL CONTRACTE CELEBRAT SOTA CONDICIONS GENERALS DE LA CONTRACTACIÓ

2.1. EL CONCEPTE LEGAL DE *CONDICIONS GENERALS DE LA CONTRACTACIÓ*

La primera qüestió que haurem de dilucidar quan parlem de contractes celebrats sota condicions generals de la contractació se centra en la comprovació de si ens trobem o no davant de condicions generals de la contractació. Per a això, cal conèixer el concepte de *condicions generals de la contractació* (CGC, d'ara endavant), que està marcat per un element objectiu i un element subjectiu.

2.1.1. *L'àmbit objectiu del concepte de condicions generals de la contractació*

L'article 1 LCGC ofereix el concepte legal de *condicions generals de la contractació*, basat en el caràcter d'aquestes de clàusules generals, contractuals, predisposades i imposades. Així, l'article 1.1 LCGC, titulat «Àmbito objetivo», defineix les CGC com «[...] las cláusulas predispuestas cuya incorporación al contrato sea impuesta por una de las partes, con independencia de la autoría material de las mismas, de su apariencia externa, de su extensión y de cualesquiera circunstancias, habiendo sido redactadas con la finalidad de ser incorporadas a una pluralidad de contratos».

En conseqüència, els caràcters que ha de reunir una clàusula contractual per a ser qualificada legalment de condició general són: predisposició, imposició i generalitat.

2.1.1.1. Caràcters de les CGC

A) *Predisposició*

La predisposició es manifesta a través de la creació prèvia i unilateral de les CGC per part del predisponent. Però, en realitat, la predisposició significa no només que les clàusules han de ser redactades abans de la celebració d'un contracte, sinó que han de ser redactades abans de la possible negociació d'aquest.

La *creació prèvia* al moment de la conclusió del contracte de les CGC es relaciona amb el fet que en aquest tipus de contractació no es produeix la fase de *tractes preliminars*. A causa d'aquesta *creació prèvia i unilateral* i de la consegüent absència de *tractes previs*, la part contractual que no participa en la creació del contingut contractual ha de limitar-se a adherir-se al contracte ja elaborat o, simplement, ha de renunciar a contractar.

D'altra banda, la *creació unilateral* no s'exigeix en l'article 1 CGC com a característica de les CGC. El que és unilateral no és la creació o preredacció, sinó la incorporació al contracte de les CGC.

B) *Imposició*

La nota de la *imposició* fa referència a l'absència de negociació contractual. Com indica la LCGC, la incorporació de les CGC la imposa una de les parts, ja que, si es vol contractar amb ella, ha de ser sota unes determinades CGC. No s'admet la negociació individual.

És a dir, la *imposició* no significa que l'adherent està obligat a contractar, com passa en els contractes forçosos, sinó que l'adherent no ha pogut intervenir en l'elaboració del contingut del contracte perquè no ha tingut la possibilitat de fer-ho perquè es tracta d'una contractació «en massa» o «d'adhesió».

En definitiva, ha d'entendre's que el contractant pot acudir a altres empresaris per aconseguir un determinat bé o servei, atès que no estem davant d'un monopoli, però la generalitat dels empresaris utilitzen, en l'àmbit de determinats béns i serveis, condicions generals de la contractació.

C) *Generalitat*

La *generalitat* significa que «las cláusulas negociales suelen ser preredactadas para un número, en principio indefinido, de contratos; es decir, para una pluralidad de negocios jurídicos, sin que la posterior adaptación de algunas de tales condiciones a las circunstancias del caso, o su no utilización en algún supuesto, justifique retirarles el calificativo de “generales”» (López Sánchez, 1987).

El requisit de generalitat porta a la conclusió que no poden ser qualificades de CGC les clàusules contractuals predisposades per a un *contracte d'adhesió particular*; és a dir, les clàusules contractuals que, a pesar que no han estat negociades individualment, no han estat predisposades per a una pluralitat de contractes, sinó per a un o diversos contractes en particular.

La idea de *contracte d'adhesió particular* es plasma en l'ordenament jurídic espanyol en la noció de *clàusules no negociades individualment*, que troben el

seu àmbit d'actuació, únicament, en els contractes de consum (a aquests ens remetem).

2.1.1.2. Els contractes exclosos de l'aplicació de la LCGC

Determinats contractes estan exclosos, per raó de l'àmbit objectiu, de l'aplicació de la LCGC. Aquesta exclusió respon a les característiques específiques del contracte, a la matèria contractual o a l'alienat de la idea de predisposició contractual.

Així, l'article 4 LCGC, sota la rúbrica «Contratos excluidos», disposa que «[l]a presente Ley no se aplicará a los contratos administrativos, a los contratos de trabajo, a los de constitución de sociedades, a los que regulan relaciones familiares y a los contratos sucesorios. Tampoco será de aplicación esta Ley a las condiciones generales que reflejen las disposiciones o los principios de los convenios internacionales en que el Reino de España sea parte, ni las que vengan reguladas específicamente por una disposición legal o administrativa de carácter general y que sean de aplicación obligatoria para los contratantes».

El llistat de contractes exclosos tanca els requisits objectius de les CGC regulades en la LCGC, atès que dita normativa només regula les CGC dins de determinats àmbits contractuals.

2.1.1.3. L'exclusió de les prestacions principals del contracte

No se sotmeten a la normativa de les CGC les clàusules contractuals definitòries del preu o de les prestacions principals, atès que és opinió en la doctrina que aquestes clàusules són objecte de negociació contractual (Cámara, 2006).

L'exclusió de les clàusules definitòries del preu i de les prestacions principals respon al fet que aquestes no són imposades a l'adherent o al fet que la incorporació d'aquestes no és exclusivament imputable al predisponent «porque están sometidas al control derivado de los mecanismos del mercado y de la competencia» (Rodríguez Artigas, 1999).

No obstant això, aquestes clàusules estan sotmeses a un cert control d'incorporació, perquè han de redactar-se de manera clara i comprensible, però no seran sotmeses de manera directa a un control de contingut (es podria parlar d'un sotmetiment indirecte, com ho analitza de manera detallada Cámara, 2006).

2.1.2. *L'àmbit subjectiu del concepte de condicions generals de la contractació*

Les parts contractants o subjectes en un contracte amb CGC es denominen *predisponent* i *adherent*.

L'article 2 LCGC assenyala, sota la rúbrica «Àmbito subjetivo»:

1. La presente Ley será de aplicación a los contratos que contengan condiciones generales celebrados entre un profesional —predisponente— y una persona física o jurídica —adherente.

2. A los efectos de esta Ley se entiende por profesional a toda persona física o jurídica que actúe dentro del marco de su actividad profesional o empresarial, ya sea pública o privada.

3. El adherente podrá ser también un profesional, sin necesidad de que actúe en el marco de su actividad.

L'adherent és la persona que, amb la finalitat d'obtenir un bé o la prestació d'un servei, conclou un contracte per mitjà de CGC, que han estat predisposades per l'altre contractant.

Hi ha dues menes o categories d'adherents: el consumidor i la persona física (professional) o jurídica (empresari) que no pugui ser qualificada com a consumidor segons la normativa sobre consum (art. 3 RDL 1/2007, de 16 de novembre).

El concepte legal de *consumidor i usuari* és definit en l'article 3 RDL 1/2007 per dues notes: 1) persones físiques o jurídiques, 2) que actuen en un àmbit aliè a una activitat empresarial o professional.

La distinció entre classes d'adherents és molt important, com evidencia el règim de nul·litat dels contractes celebrats per aquests, al qual ens referirem en apartats posteriors.

D'altra banda, el predisponent és la persona física o jurídica que en les seves relacions contractuals se serveix de clàusules preredactades que han estat elaborades amb la finalitat de ser incloses en una pluralitat de contractes. El predisponent ha de ser un professional o un empresari.

Segons l'article 2.2 LCGC, s'entén per *professional* «[...] toda persona física o jurídica que actúe dentro del marco de su actividad profesional o empresarial, ya sea pública o privada».

Respecte al contingut del concepte de *professional*, s'ha dit que engloba els empresaris i altres que en puritat no ho són. Segons Díez-Picazo (1996), la característica que han de tenir tots ells, tant si en puritat són empresaris com si no ho són, és la dedicació «con habitualidad y como básica actividad vital a llevar a cabo el tipo de negocio o transacción a que las condiciones contractuales se refieren».

2.2. EL CONTROL DELS CONTRACTES CELEBRATS SOTA CONDICIONS GENERALS

La LCGC regula les CGC en relació amb els aspectes relatius al contingut contractual. En els altres aspectes, aquests contractes continuen subjectes a les regles generals, és a dir, al Codi civil espanyol (CC).

El contingut contractual d'aquest tipus de contractes s'ha anat estudiant des de tres òptiques: el control d'incorporació, la fase d'interpretació i el control de contingut.

2.2.1. *El control d'incorporació*

L'iter contractual en aquest tipus de contractes comprèn, en primer lloc, un control d'incorporació que té com a funció averiguar quin és el marc de l'acord contractual o, dit d'una altra manera, «determinar a qué cgc se adhiere la parte contratante» (Coca, 1992).

El control d'incorporació (de les CGC) al contracte és un mecanisme articulat en una sèrie de regles la finalitat de les quals és decidir si les CGC s'han incorporat al contracte perquè han complert uns determinats requisits.

Els requisits d'incorporació tenen com a funció suplir la fase de tractes previs i garantir a l'adherent que el predisponent ha observat la bona fe exigida en la fase de preparació del contracte.

El control d'incorporació de les CGC pretén evitar que es coarti o s'elimini la lliure voluntat de la part adherent. Si és així, les normes d'incorporació no se centren a impedir que es produeixi un abús de l'autonomia de la voluntat per part d'una de les parts contractuals (predisponent), sinó que garanteixen que l'altra part (adherent) pugui exercitar la llibertat contractual que li garanteix l'article 1255 CC vetllant pels seus interessos, els quals, com que l'adherent no ha pres part en la discussió i l'elaboració del contingut del contracte, a causa de les peculiaritats d'aquests contractes, no ha pogut protegir. Per això, el compliment dels requisits d'incorporació restitueix l'equilibri contractual, ja que, com que limita el poder contractual del predisponent, supleix la falta de dit poder que pateix l'adherent.

Si les CGC no superen aquests requisits, no s'incorporen al contracte; en aquest sentit, les CGC no arriben a existir dintre d'aquest concret acord contractual.

2.2.1.1. Les regles del control d'incorporació de la Llei sobre condicions generals de la contractació

Les regles del control d'incorporació constitueixen exigències que han de superar les CGC per a ser incloses en el contingut contractual. Constitueixen el control positiu, també anomenat *cognoscibilitat objectiva*.

En l'ordenament jurídic espanyol, hi ha dues normatives que es refereixen a les CGC i que recullen regles d'incorporació positives: els articles 80.1a i b TRLGDCU i 5 i 7 LCGC.

El TRLGDCU s'aplica als contractes celebrats amb consumidors, tant si se celebren sota CGC, cas en el qual també s'aplicaran els articles 5 i 7 LCGC en virtut de l'article 59.3 TRLGDCU, com si, encara que no continguin CGC, tenen clàusules no negociades individualment. En canvi, per als contractes amb clàusules no negociades individualment amb consumidors, regeixen els articles 80 i següents TRLGDCU, però no la LCGC, ja que, com el seu nom indica, només regula les clàusules contractuals que compleixin els requisits de ser una CGC.

A) *Els requisits de plasmació documental i disponibilitat de les condicions generals de la contractació*

Per una banda, l'article 5.1 LCGC estableix:

Las condiciones generales pasarán a formar parte del contrato cuando se acepte por el adherente su incorporación al mismo y sea firmado por todos los contratantes. Todo contrato deberá hacer referencia a las condiciones generales incorporadas. No podrá entenderse que ha habido aceptación de la incorporación de las condiciones generales al contrato cuando el predisponente no haya informado expresamente acerca de su existencia y no le haya facilitado un ejemplar de las mismas.

Però, si es tracta d'un contracte de consum, caldrà tenir en compte també els apartats a i b de l'article 80.1 TRLGDCU, que diuen:

a) Concreción, claridad y sencillez en la redacción, con posibilidad de comprensión directa, sin reenvíos a textos o documentos que no se faciliten previa o simultáneamente a la conclusión del contrato, y a los que, en todo caso, deberá hacerse referencia expresa en el documento contractual.

b) Accesibilidad y legibilidad, de forma que permita al consumidor y usuario el conocimiento previo a la celebración del contrato sobre su existencia y contenido.

En resum, el requisit de *plasmació documental* exigeix que les CGC es trobin en el text del contracte o que es faci referència expressa al document en què aquestes es troben; en definitiva, que hi hagi informació sobre aquestes. I l'exigència de *disponibilitat* significa el deure d'entregar (facilitar) al contractant-adherent una còpia del contracte en el qual es troben les CGC o les CGC mateixes si aquestes no es troben en el contracte conclòs.

La LCGC també prescriu, perquè les CGC passin a formar part del contracte, que aquest ha d'haver estat firmat per tots els contractants.

a) El requisit de l'acceptació: informació i facilitació d'un exemplar

El compliment dels requisits de plasmació documental i disponibilitat és necessari per a entendre que hi ha hagut acceptació del contracte amb CGC.

L'acceptació de la incorporació de les CGC al contracte que s'exigeix, *ex* article 5.1 LCGC, com a regla d'incorporació, es presumeix que no ha existit *si el predisponent no ha informat l'adherent de la seva existència i no li ha facilitat un exemplar* de les condicions.

Per tant, quan el contracte se celebra sota CGC, perquè s'entengui que s'ha produït l'acceptació del contracte, el predisponent ha d'haver complert dues conductes formulades com a càrregues:

- informar de l'existència de CGC,
- facilitar un exemplar de les CGC.

Si ha complert ambdues conductes o càrregues, s'entén que l'adhesió de l'anomenat *adherent* té el valor d'un verdader consentiment contractual.

Per una banda, el deure d'informar expressament de l'existència de CGC constitueix l'exigència de *plasmació documental*, ja que el deure de fer referència a les CGC incorporades que exigeix el paràgraf primer de l'article 5.1 LCGC no té altra finalitat que la d'informar l'adherent sobre l'existència de CGC. No obstant això, la referència específica que el paràgraf segon de l'article 5.1 LCGC fa al deure d'informar expressament significarà que, en alguns casos, el deure general de bona fe contractual demanarà, a més de dita referència genèrica a l'existència de CGC en el contracte, que s'informi de manera més detallada l'adherent de l'existència d'aquestes.

Podem dir que en els contractes celebrats sota CGC, el deure d'informar portarà inclòs el deure d'«advertir a la otra parte de que existen cgc y facilitarle los medios para que las conozca» (Rodríguez Adrados, 1982).

Respecte al contingut del deure d'informar que imposa la LCGC, cal assenyalar que aquest deure no obliga a explicar el contingut de totes o alguna de les clàusules, sinó que només obliga a fer-ho quan ho sol·liciti l'adherent.

No obstant això, el deure d'informar que s'exigeix en les relacions contractuals significa, en els contractes celebrats sota CGC, l'obligació de transmetre tota la informació exigible i necessària perquè l'adherent pugui formar adequadament el seu consentiment contractual. Dins de l'aspecte positiu de l'obligació d'informar s'inclou la informació sobre el contingut i el significat del clausulat contractual, i es dedica una atenció especial a les clàusules abusives o insòlites contingudes en les CGC.

La LCGC no indica de quina manera ha de complir-se l'obligació d'informació; per tant, i és la forma que sol ser més comuna, dita informació es pot donar oralment en concloure el contracte, explicant una informació escrita o facilitant a l'adherent un document informatiu. De tota manera, es diu que tan vàlida és la informació a través d'un document en el moment de la conclusió del contracte, com a través d'etiquetes o d'un rètol dins de l'establiment on se celebri el contracte —no necessàriament un contracte verbal. La informació també pot donar-se entregant l'exemplar de les CGC. En aquest aspecte, s'ha assenyalat que, en els contractes escrits, si s'incorporen les CGC al document contractual i aquestes consten abans de la firma, es pot entendre que l'adherent ha estat informat sobre l'existència de les CGC (González Pacanowska, 2000).

En matèria de contractes de consum, podem extraure de l'article 80.1b TRLGDCU que el requisit de *plasmació documental* es troba en la idea d'*accessibilitat*, de manera que s'ha de permetre al consumidor el coneixement de l'existència i el contingut de les CGC de manera prèvia a la celebració del contracte. Amb la qual cosa es reitera la idea de la necessària informació pre-contractual.

D'altra banda, la segona càrrega que té el predisponent és la de facilitar un exemplar de les CGC. El deure de facilitar aquest exemplar de les CGC constitueix l'exigència de *disponibilitat*. De la redacció de l'article 5 LCGC («[...] y no le haya facilitado un ejemplar de las mismas [...]») s'entén que el predisponent ha d'entregar a l'adherent, de manera efectiva, un exemplar de les CGC que pretén que s'incorporin al contracte.

En matèria de contractes de consum, podem observar, en l'article 80.1a TRLGDCU, que el requisit de disponibilitat es troba en la idea de *comprensió directa* i s'especifica, a més, que la facilitació de les CGC ha de ser prèvia o simultània a la conclusió del contracte.

b) El requisit de la firma

La LCGC exigeix, per a considerar que les CGC s'han incorporat al contracte, en particular, a més de l'acceptació de l'adherent, la firma del contracte.

Es diu que ha d'estar firmat no només el contracte, sinó també l'exemplar de les CGC quan aquestes formen un altre document o documents (Feliú, 1999). No obstant això, l'exigència de firma s'exigeix únicament en els contractes celebrats sota CGC per escrit. D'aquesta manera, la firma de les parts contractants és un requisit material d'incorporació de les CGC en els contractes que se celebren per escrit i el lloc o ubicació de la firma és una formalitat per a la incorporació en aquests contractes.

En relació amb la temàtica de la ubicació de la firma en el contracte, cal assenyalar que la LCGC no indica en quin lloc ha d'estar situada aquesta per a considerar que les CGC han estat acceptades.

Respecte a les clàusules que figuren al dors del document contractual, s'assenyala que l'adherent, quan firma i consent, llegeix els elements essencials del contracte, que són les dades que figuren en l'anvers del document i abans de la firma. En relació amb els elements que estan situats en el revers —CGC—, l'adherent no acostuma a plantejar-se de llegir-los, ni se li sol donar l'oportunitat de fer-ho. Per tant, «en caso de conflicto, para mantener la validez de las cláusulas que figuran en el reverso del documento, el redactor de las mismas debería probar que ha informado al otro contratante de forma suficiente para que éste tuviese conocimiento del alcance de sus obligaciones» (Llobet, 1996).

En realitat, si les CGC figuren en el dors del document contractual, quedaran incorporades a aquest si en l'anvers del document, ubicada sobre la firma, hi ha una referència expressa a l'existència d'aquelles.

Per la seva banda, la jurisprudència ha anat reiterant l'exigència que les CGC figurin per sobre de la firma de l'adherent i la necessitat de fer referència a aquestes en l'anvers del contracte quan figurin en el dors: sentències del Tribunal Suprem de 14 de novembre de 1984 (*Ar.* 5550), 29 d'abril de 1985 (*Ar.* 1995), 4 de febrer de 1987 (*Ar.* 679), 13 de gener de 1988 (*Ar.* 118), 28 de novembre de 1997 (*Ar.* 8435), 3 de juliol de 1998 (*Ar.* 6113), 18 de setembre de 1998 (*Ar.* 6398) i 13 de març de 1999 (*Ar.* 1999).

En definitiva, perquè les CGC quedin incorporades a un contracte celebrat per escrit han d'estar situades sobre la firma de l'adherent. Quan no és així, perquè es troben o sota de la firma de l'adherent o en el revers del document, és necessària la referència expressa a l'existència de CGC en l'antefirma. En el cas que les CGC figurin en diversos fulls, han de presentar-se o tots firmats o bé ha d'estar firmat el full en el qual es recull la clàusula de referència al document que incorpora les CGC.

El requisit de l'acceptació del contracte té diferent significat segons la forma de celebració d'aquest.

c) La plasmació documental i la disponibilitat en els contractes celebrats per escrit

Quan el contracte celebrat sota CGC és un contracte escrit, la incorporació de les condicions al document contractual ha de ser completa. Aquesta exigència significa que en el document contractual han de figurar «todas las condiciones que el predisponente pretenda incluir» i que «la inserción en el documento contractual es suficiente para considerar incorporadas las cgc sin necesidad de una referencia expresa a las mismas en la antefirma» (Alfaro, 1991).

La qüestió és veure si per *facilitar* les CGC pot entendre's la simple referència a l'existència d'aquestes en el document contractual.

En general, s'admet la *incorporació per referència* sempre que aquesta garanteixi «que el adherente sepa o pueda saber cuando manifiesta su consentimiento contractual, que el contrato se rige por cgc y cuáles son éstas» (Alfaro, 1991). De manera que, en el supòsit que les CGC estiguin recollides en un document annex al contracte, perquè siguin oposables l'adherent, en primer lloc, ha de saber que els documents annexos *formen part integrant de la relació contractual* que està concloent i, en segon lloc, ha de poder conèixer el contingut dels esmentats documents annexos (Llobet, 1996).

Aquesta qüestió sembla que difereix segons la categoria de l'adherent.

Quan l'adherent és un consumidor, els documents annexos se li han de facilitar abans o simultàniament a la conclusió del contracte. L'article 80.1a TRLGDCU exigeix la possibilitat de «comprensió directa», la qual cosa es vincula amb el fet que no hi hagi «reenvíos a textos o documentos que no se faciliten previa o simultáneamente a la conclusión del contrato, y a los que, en todo caso, deberá hacerse referencia expresa en el documento contractual».

Per tant, l'adherent-consumidor es considera informat de l'existència de documents annexos quan en el document principal hi ha una clàusula de referència expressa a aquests i quan aquests li són entregats prèviament o simultàniament a la conclusió del contracte o són posats a la seva disposició.

En conseqüència, no s'accepta la *incorporació per referència* quan no s'entreguen a l'adherent totes les CGC del contracte o no es posen a la seva disposició; quan no s'al·ludeix ni es fa cap referència expressa a les CGC en el document contractual, encara que aquestes estiguin inscrites en un registre juridicoprivat; quan en el document contractual (contracte celebrat per escrit) només hi ha una referència a taulers, rètols o avisos al públic; ni quan no es fa cap referència expressa a aquestes en el document contractual, encara que figurin en altres documents no firmats ni coneguts íntegrament per l'adherent (Pagador, 1999).

En canvi, quan l'adherent és un professional, les CGC que no es recullen en el document contractual li són oposables si *per raó del seu ofici o professió hauria de conèixer-les* i sempre que *existeixi, en el document principal, una clàusula de remissió expressa als documents annexos* (Llobet, 1996).

Si el contracte que se celebra per escrit és un document públic, l'article 5.2 LCGC estableix que «[l]os adherentes podrán exigir que el notario autorizante no transcriba las condiciones generales de la contratación en las escrituras que otorgue y que se deje constancia de ellas en la matriz, incorporándolas como anexo. En este caso el notario comprobará que los adherentes tienen conocimiento íntegro de su contenido y que las aceptan».

d) La plasmació documental i la disponibilitat en els contractes que no se celebren per escrit

Hi ha contractes que, normalment, no es documenten per escrit, i quan es documenten per escrit, tal document es redueix a l'efecte probatori de la celebració del contracte (tiquet). En aquest tipus de contractes, la *cognoscibilitat objectiva* exigida, en general, per a la incorporació de les CGC (ex art. 5.1 LCGC) es porta a extrems impracticables atesa la seva ràpida celebració.

Per això, l'article 5.3 LCGC assenyalava: «Cuando el contrato no deba formalizarse por escrito y el predisponente entregue resguardo justificativo de la contraprestación recibida, bastará con que el predisponente anuncie las condiciones generales en un lugar visible dentro del lugar en el que se celebra el negocio, que las inserte en la documentación del contrato que acompaña su celebración; o que, de cualquier otra forma, garantice al adherente la posibilidad efectiva de conocer su existencia y contenido en el momento de la celebración.»

De la dicció d'aquest article extraïem dos supòsits de celebració verbal o automàtica d'un contracte sota CGC:

— Quan el contracte no es formalitza per escrit però el predisponent ha d'entregar un resguard justificatiu de la contraprestació rebuda.

En aquest cas, perquè les CGC s'incorporin al contracte i vinculin, consegüentment, l'adherent, el predisponent ha de realitzar una d'aquestes tres conductes:

- Anunciar les CGC en un lloc visible dins del lloc on se celebra el negoci. Pensem en un contracte la prestació del qual és el servei de reparació de vehicles o d'electrodomèstics.
- Inserir les CGC en la documentació que acompanya la celebració del contracte, com pot passar en els tiquets de transport o d'aparcament, en les entrades de concerts, etcètera.

- Garantir a l'adherent d'una altra manera la possibilitat efectiva de conèixer l'existència i el contingut de les CGC en el moment de la celebració del contracte. Una de les maneres alternatives a les dues assenyalades anteriorment, per a garantir a l'adherent la possibilitat de conèixer les CGC, és que aquestes figurin en el Registre de CGC; per tant, aquesta forma és la inscripció facultativa de les CGC. En aquests supòsits, el predisponent ha d'informar de l'existència d'inscripció de les CGC abans de la celebració del contracte perquè l'adherent pugui conèixer-les.

— Quan el contracte no ha de formalitzar-se per escrit i el predisponent no ha d'entregar cap resguard justificatiu de la contraprestació rebuda.

Per a aquests supòsits, la LCGC no estableix cap regulació. Normalment, la incorporació es produirà amb l'anunci visible de les condicions generals de la contractació.

Ara bé, quan l'adherent és un consumidor, sembla que no s'admet un contracte en el qual el predisponent no tingui l'obligació d'entregar un resguard justificatiu de la contraprestació rebuda. A aquesta conclusió s'arriba tenint en compte que l'article 63.1 TRLGDCU estableix l'obligació d'entregar-lo quan assenyalat:

1. En los contratos con consumidores y usuarios se entregará recibo justificante, copia o documento acreditativo con las condiciones esenciales de la operación, incluidas las condiciones generales de la contratación, aceptadas y firmadas por el consumidor y usuario, cuando éstas sean utilizadas en la contratación.

e) La plasmació documental i la disponibilitat en els contractes que se celebren telefònicament o electrònicament

Per a conèixer les peculiaritats d'aquest tipus de celebració de contractes és suficient la lectura atenta dels següents articles.

L'article 5.4 LCGC assenyalat que «[e]n los casos de contratación telefónica o electrónica será necesario que conste en los términos que reglamentariamente se establezcan la aceptación de todas y cada una de las cláusulas del contrato, sin necesidad de firma convencional. En este supuesto, se enviará inmediatamente al consumidor justificación escrita de la contratación efectuada, donde constarán todos los términos de la misma».

La mateixa idea plasma l'article 80.1b TRLGDCU en matèria de contractes de consum:

b) Accesibilidad y legibilidad, de forma que permita al consumidor y usuario el conocimiento previo a la celebración del contrato sobre su existencia y contenido.

Sin perjuicio de lo establecido en el artículo 63.1, en los casos de contratación telefónica o electrónica con condiciones generales será necesario que conste, en los términos que reglamentariamente se establezcan, la aceptación de todas y cada una de las cláusulas del contrato, sin necesidad de firma convencional. En este supuesto, se enviará inmediatamente al consumidor y usuario justificación de la contratación efectuada por escrito o, salvo oposición expresa del consumidor y usuario, en cualquier soporte de naturaleza duradera adecuado a la técnica de comunicación a distancia utilizada, donde constarán todos los términos de la misma. La carga de la prueba del cumplimiento de esta obligación corresponde al predisponente.

B) Els requisits de formulació de les condicions generals de la contractació

Juntament amb els requisits de la plasmació documental i la disponibilitat, s'exigeix, a l'efecte de la superació del control d'incorporació de les CGC al contracte, el compliment d'uns requisits de formulació.

L'article 5.5 LCGC diu que «[l]a redacción de las cláusulas generales deberá ajustarse a los criterios de transparencia, claridad, concreción y sencillez». Amb aquest article, observem que la LCGC exigeix que les CGC siguin redactades amb *concreció*, *claredat*, *senzillesa* i *transparència*.

En primer lloc, observem que l'exigència de la *claredat* és un requisit referit al sentit de la vista (claredat visual) i es relaciona amb la llegibilitat del text, que és el pressupòsit de la comprensibilitat de les CGC. La claredat es refereix a la presentació del contracte, a la sistematització del text i al llenguatge utilitzat, és a dir, que sigui comprensible per a un adherent mitjà i que no s'usi un idioma estranger.

En segon lloc, la *concreció* i la *senzillesa* en la redacció de les CGC es refereixen a la concreció i la senzillesa expositiva o literària. El requisit de la concreció té la finalitat d'impedir que «el predisponente pueda obtener ventajas de la formulación de las cláusulas derivadas de su carácter vago o poco preciso de manera que le dejen un ámbito a la interpretación discrecional de la cláusula» (Alfaro, 1987). La concreció «exige una completa descripción del elemento contractual o aspecto del mismo al que la clausula se refiere» (González Pacanowska, 2000).

L'exigència de *transparència* com a requisit de formulació es refereix a la pretensió de previsibilitat de les conseqüències jurídiques del contracte, és a dir, a l'absència de les anomenades *clàusules sorprenents*.

L'exigència de *transparència* es vincula amb la informació i *pressuposa una situació contractual en la qual existeix una asimetria informativa entre les parts*. Així, es diu que *les normes de transparència consideren la informació que ha de proporcionar una de les parts des de dues perspectives: els extrems sobre els quals s'ha d'informar i la formulació del contingut* (González Pacanowska, 2000).

D'aquesta manera, s'assenyala que el requisit de la *transparència* es relaciona amb el funcionament del mercat. La «no transparencia prueba una deficiencia del mercado por falta de información» i incideix en la informació que reben els adherents, atès que redueix *la capacitat d'elecció* d'aquests i impedeix *la competència per eficiència de les clàusules contractuals més favorables* (Ruiz Muñoz, 1994). Des d'aquesta perspectiva, s'assenyala que «el principio de transparencia constituye un instrumento compensador de las deficiencias informativas del mercado, que pueden inducir a error a los consumidores sobre el contenido de la cláusula impuesta» (Ruiz Muñoz, 1994).

Per la seva banda, la jurisprudència ja fa temps que va perfilar el significat dels requisits de formulació. La Sentència del Tribunal Suprem (STS) de 29 de desembre de 1981 indica que una clàusula contractual és *clara i transparent* si «la idea esencial de la misma está perfectamente clarificada». La STS de 16 de juliol de 1982 es refereix, en connexió amb una *clàusula de submissió expressa*, a la ubicació i els caràcters tipogràfics d'una condició general en exposar que «[...] una nota impresa “al margen” de la factura donde se relaciona la mercancía enviada, nota impresa carente de los requisitos de claridad y precisión que, como mínima garantía para suponer que fue aceptada en su contenido por el comprador, es exigencia de la doctrina legal, a lo que es de añadir que la repetida nota figura perpendicularmente y al margen del recuadro visiblemente señalado en que se contienen los datos esenciales de la factura y que aparece tipográficamente estereotipada en letra de imprenta de caracteres apenas perceptibles [...]». La STS de 23 de juliol de 1993, també en relació amb una *clàusula de submissió expressa*, es refereix als caràcters tipogràfics de dita clàusula i apunta a la freqüència amb la qual, en els contractes d'assegurança, s'insereixen clàusules de submissió expressa «en el reverso de los contratos, con letra distinta y de menor tamaño, a la vez que formando parte integrante de un numeroso grupo de disposiciones de nada fácil lectura [...]». Finalment, la STS de 5 de juliol de 1997 interpreta els requisits de *llegibilitat* i *comprensibilitat* en el sentit que la clàusula «no esté en letra tan pequeña que sea difícil darse cuenta y que se entienda por persona de tipo medio».

En l'àmbit dels contractes de consum, l'article 80.1a TRLGDCU exigeix, mesclats amb els requisits de plasmació documental i disponibilitat, els requisits de formulació:

- a) Concreción, claridad y sencillez en la redacción, con posibilidad de comprensión directa, sin reenvíos a textos o documentos que no se faciliten previa o simultáneamente a la conclusión del contrato, y a los que, en todo caso, deberá hacerse referencia expresa en el documento contractual.
- b) Accesibilidad y legibilidad, de forma que permita al consumidor y usuario el conocimiento previo a la celebración del contrato sobre su existencia y contenido.

Per tant, el TRLGDCU repeteix els mateixos requisits de formulació que la LCGC: *concreció*, *claredat* i *senzillesa en la redacció* de les clàusules contractuals. La claredat, la concreció i la senzillesa permetran la comprensibilitat dels textos, que queda plasmada en l'expressió «con posibilidad de comprensión directa».

Per a determinar si les clàusules són comprensibles o no i quin grau de comprensió tenen, ha d'utilitzar-se com a patró la figura de l'*adherent mitjà*.

Així mateix, el TRLGDCU afegeix el requisit de la *llegibilitat*, que pot referir-se a la claredat visual, com a requisit de formulació, però també a la idea que el text sigui intel·ligible per a un consumidor mitjà, la qual cosa es relaciona amb la transparència.

2.2.1.2. L'incompliment dels requisits d'incorporació

A) *Supòsits*

L'article 7 LCGC parla de la declaració de *no-incorporació* i assenjala els supòsits en els quals les CGC no queden incorporades al contracte.

1. En primer lloc, l'incompliment de l'exigència de plasmació documental o de la disponibilitat significa la no-acceptació de la incorporació de les CGC al contracte per part de l'adherent. L'article 7 LCGC estableix que no queden incorporades al contracte les següents CGC: «a) Las que el adherente no ha tenido oportunidad real de conocer de manera completa al tiempo de la celebración del contrato [...]».

2. En segon lloc, la falta de firma del contracte o del document que conté les CGC se sanciona amb la no-incorporació de les CGC al contracte. Aquesta és la conseqüència que extraïem de l'article 7a LCGC, a pesar que la seva dicció es contradigui amb l'article 5.1 LCGC. Veïem que aquest precepte fixa com a requisit d'incorporació de les CGC la firma del contracte que les reculli o del document annex en el qual es trobin (que sigui firmat per tots els contractants). No obstant això, l'article 7a LCGC no sanciona pas la falta de firma del contracte, sinó la falta de firma de les CGC (quan no hagin estat firmades, i això sigui necessari, en els termes resultants de l'article 5 LCGC).

3. En tercer lloc, es declaren no incorporades al contracte, en virtut de l'article 7b LCGC, les condicions il·legibles, ambigües, incomprensibles o fosques. L'article esmentat estableix que «[n]o quedarán incorporadas al contrato las siguientes cgc: [...] b) las que sean ilegibles, ambiguas, oscuras e incomprensibles, salvo, en cuanto a estas últimas, que hubieren sido expresamente aceptadas por

escrito por el adherente y se ajusten a la normativa específica que discipline en su ámbito la necesaria transparencia de las cláusulas contenidas en el contrato».

Per tant, no s'incorporen al contracte les CGC que són il·legibles perquè incompleixen el requisit de la claredat; o ambigües perquè incompleixen l'exigència de concreció; o incomprensibles per falta de claredat, concreció i/o senzillesa; i, finalment, les clàusules fosques perquè incompleixen l'exigència de transparència.

Respecte a les clàusules *incomprensibles*, la LCGC condiona la seva incorporació al contracte al fet que aquestes hagin estat acceptades expressament per escrit i s'ajustin a la normativa específica que disciplina en el seu àmbit la necessària transparència d'aquestes clàusules. És a dir, si una clàusula incomprensible s'accepta per escrit, queda incorporada al contracte a pesar de la seva *incomprensibilitat*, sempre que el seu contingut estigui regulat en normes específiques que regulin la seva transparència.

B) *La declaració de no-incorporació*

La declaració de no-incorporació de les CGC al contracte en virtut de l'article 7 LCGC és una declaració d'inexistència. La inexistència d'una condició general significa que a aquesta li falten requisits positius que impedeixen la seva existència com a contingut contractual.

La declaració de *no-incorporació* de les CGC encaixa en la figura de la inexistència contractual, atès que els supòsits en els quals les CGC poden declarar-se *no incorporades* al contracte són casos en els quals s'ha infringit la llei —en concret, la LCGC (lleï imperativa, segons l'article 3 de la mateixa Llei)— i la sanció prevista no és la nul·litat radical, sinó la *no-incorporació* al contracte.

Dit això anterior, cal assenyalar que, des del punt de vista de les conseqüències jurídiques que produeix el contracte, no hi ha diferència entre tractar-lo de *nul* i tractar-lo d'inexistent. Tant la *no-incorporació* com la *nul·litat*, ex article 9.1 LCGC, poden ser declarades d'acord amb les *regles generals reguladores de la nul·litat contractual* (art. 6.3, 1261, 1300 i 1303 CC).

2.2.2. *La interpretació de les CGC*

Una vegada format l'acord contractual, sorgeix la necessitat de dotar de sentit jurídic el camp de dit acord o d'interpretar-lo. Cal ressaltar que només seran objecte d'interpretació les CGC que hagin superat el control d'incorporació,

perquè les CGC que no el superen no existeixen i la sanció de la inexistència no admet matisacions ni gradacions.

L'article 6 LCGC recull els criteris interpretatius:

1. Cuando exista contradicción entre las condiciones generales y las condiciones particulares específicamente previstas para ese contrato, prevalecerán éstas sobre aquéllas, salvo que las condiciones generales resulten más beneficiosas para el adherente que las condiciones particulares.

2. Las dudas en la interpretación de las condiciones generales oscuras se resolverán a favor del adherente.

3. Sin perjuicio de lo establecido en el presente artículo, y en lo no previsto en el mismo, serán de aplicación las disposiciones del Código civil sobre la interpretación de los contratos.

Ha estat abundant la jurisprudència en matèria d'obscuritat d'una clàusula de CGC i la subsegüent interpretació: sentències del Tribunal Suprem de 17 d'octubre de 1957 (Ar. 2872), 12 de novembre de 1957 (Ar. 3043), 14 d'abril de 1959 (Ar. 1549), 4 de maig de 1961 (Ar. 1858), 22 de desembre de 1971 (Ar. 5397), 2 de novembre de 1976 (Ar. 4578), 20 de maig de 1983 (Ar. 2870), 20 de setembre de 1983 (Ar. 4670) i 12 de desembre de 1988 (Ar. 9429).

2.2.3. *El control de contingut*

S'anomena *control de contingut* el mecanisme pel qual les CGC que s'han incorporat al contracte se sotmeten a una fiscalització del seu contingut per tal de determinar si aquest és *nul* perquè contradiu preceptes legals o és *abusiu*.

Hi ha una dualitat de controls de contingut, a causa que es preveuen dues modalitats de fiscalització del contingut del contracte celebrat sota CGC, segons si l'adherent és jurídicament un consumidor o no; és a dir, segons si es tracta d'un contracte de consum o no.

Les CGC inserides en un contracte celebrat amb un adherent no qualificable jurídicament de consumidor se sotmeten al tradicional *control de nul·litat* previst en el Codi civil espanyol a través del joc dels articles 6.3 i 1255 CC. És a dir, l'article 8.1 LCGC regula el control del contingut de les CGC, cosa que fa mitjançant la remissió al règim general de la nul·litat contractual del Codi civil.

D'altra banda, el control de contingut propi dels contractes amb CGC s'ha anat fent mitjançant una clàusula general de bona fe (art. 80.1c i 82.1 TRLGDCU) i una llista de clàusules considerades *abusives* (art. 82.4 i 85-90 TRLGDCU).

Però aquest control de contingut típic dels contractes celebrats sota CGC només té lloc, en l'ordenament espanyol, en els contractes de consum (ho veurem més endavant). Encara que el funcionament d'aquest control també condueix a les regles generals de la nul·litat contractual.

2.2.3.1. El control de contingut en la LCGC

L'article 8 LCGC diu:

1. Serán nulas de pleno derecho las condiciones generales que contradigan en perjuicio del adherente lo dispuesto en esta Ley o en cualquier otra norma imperativa o prohibitiva, salvo que en ellas se establezca un efecto distinto para el caso de contravención.

2. En particular, serán nulas las cgc que sean abusivas, cuando el contrato se haya celebrado con un consumidor, entendiéndose por tales en todo caso las definidas en el art. 10 bis y disposición adicional primera de la Ley 26/1984, de 19 de julio, General para la Defensa de los Consumidores y Usuarios.

Observem que l'article 8.1 LCGC parla de *nul·litat de ple dret* i preveu dos supòsits en els quals les CGC són nul·les: quan contradiguin, en perjudici de l'adherent, el que disposa la LCGC o el que disposi qualsevol norma imperativa o prohibitiva.

La declaració de nul·litat de ple dret de l'article 8.1 LCGC és una reiteració del que l'article 6.3 CC prescriu per a tot tipus de contracte: «Los actos contrarios a las normas imperativas y a las prohibitivas son nulos de pleno derecho [...]». D'altra banda, la contravenció de la llei imperativa està proscriu en el sistema civil espanyol, ja que el respecte a aquesta constitueix el principal límit que s'estableix a la llibertat contractual segons l'article 1255 CC.

L'article 8.2 LCGC preveu un supòsit de nul·litat de les CGC, però no és aplicable a tot tipus de contractes d'aquesta classe, sinó només als celebrats amb consumidors o contractes de consum. En conseqüència, el consumidor es veu protegit per dues normatives.

Als contractes celebrats sota CGC amb consumidors, se'ls aplica el control de la LCGC i el control específic de la Llei 26/1984. Ara bé, aquesta remissió a l'«art. 10 bis y disposición adicional primera de la Ley 26/1984, de 19 de julio, general para la defensa de los consumidores y usuarios», ha d'entendre's actualment feta als articles 80, 82 i 85-90 TRLGDCU.

Com ja havíem anticipat, la distinció entre classes d'adherents és molt important pel diferent règim de nul·litat dels contractes celebrats per aquests. Les

CGC i les clàusules contractuals abusives (que veurem més endavant) són clàusules nul·les de manera immediata en els contractes celebrats amb consumidors. En els altres casos (els contractes celebrats per una persona física o jurídica que no pugui ser qualificada com a consumidor), les CGC seran nul·les només quan contradiguin en perjudici de l'adherent el que disposa la llei (art. 8.1 LCGC).

Només falta dir que és criticable, segons la nostra opinió, que en la LCGC no hi hagi una previsió expressa que el contingut de les CGC, en els contractes celebrats per una persona física o jurídica que no pugui ser qualificada com a consumidor, hagi de ser fiscalitzat d'acord amb la clàusula general de la bona fe, de manera semblant al que assenyala l'article 80.1c TRLGDCU per als contractes de consum: «c) Buena fe y justo equilibrio entre los derechos y obligaciones de las partes, lo que en todo caso excluye la utilización de cláusulas abusivas.»

Malgrat que no hi ha una consagració expressa de l'aplicació de la definició de *condició general abusiva* a tots els contractes sota CGC, amb independència de la figura de l'adherent, s'ha assenyalat que la definició de *clàusula o condició general abusiva* —del derogat article 10 bis.1 LGDCU i de l'actual 82.1 TRLGDCU— és també aplicable als contractes entre professionals. En aquest sentit, Bercovitz (2000) assenyala que l'article 8.2 LCGC no exclou «la calificación de cgc abusivas, y consecuentemente nulas, de las cgc que, en los contratos con profesionales, en contra de las exigencias de la buena fe, causen, en perjuicio del profesional adherente, un desequilibrio importante de los derechos y obligaciones de las partes que se deriven del contrato». No obstant això, l'autor reconeix que dit article «no sirve para mantener que no sólo no se excluye dicha calificación, sino que incluso la introduce». Així doncs, per a construir una definició de *condició general abusiva* en contractes entre professionals, cal acudir a preceptes generals del Codi civil espanyol (art. 6.3, 1255, 1258 i 1275 CC), i es reputaran abusives les CGC que siguin contràries a la moral social per introduir en els contractes sota CGC, «en contra de las exigencias de la buena fe, un desequilibrio importante e injustificado, de acuerdo con todas las circunstancias del caso, de los derechos y obligaciones de las partes en perjuicio del profesional adherente».

Malgrat tot, insistim que hauria estat desitjable introduir en la LCGC una regulació expressa de la clàusula general de la bona fe.

2.2.3.2. Els efectes de la declaració de nul·litat en la LCGC

La LCGC determina el mateix règim per a la declaració de *no-incorporació* que per a la declaració de *nul·litat* per ser abusiva. L'article 9 LCGC diu: «La declaración judicial de no incorporación al contrato o de nulidad de las cláusulas

las de condiciones generales podrá ser instada por el adherente de acuerdo con las reglas generales reguladoras de la nulidad contractual.»

Dit règim comú a ambdues declaracions és el de la *nul·litat parcial* quan el contracte pot subsistir sense tals clàusules. Quan és així, el contracte ha d'integrar-se d'acord amb l'article 1258 CC i segons les regles d'interpretació que fixa la LCGC.

L'article 9.2 LCGC diu:

La sentencia estimatoria, obtenida en un proceso incoado mediante el ejercicio de la acción individual de nulidad o de declaración de no incorporación, decretará la nulidad o no incorporación al contrato de las cláusulas generales afectadas y aclarará la eficacia del contrato de acuerdo con el art. 10, o declarará la nulidad del propio contrato cuando la nulidad de aquellas o su no incorporación afectara a uno de los elementos esenciales del mismo en los términos del art. 1261 del Código civil.

Per tant, la sentència estimatòria de l'acció de nul·litat, és a dir, en el cas que l'adherent obtingui una decisió judicial positiva, pot tenir dos possibles continguts:

- a) D'una banda, la sentència pot tenir un contingut que en realitat és doble:
  - la declaració de la nul·litat de les CGC afectades per la causa de nul·litat i
  - l'aclariment de l'eficàcia del contracte.
- b) De l'altra, el segon contingut possible és la declaració de nul·litat de tot el contracte si aquesta afecta elements essencials d'aquest.

A) *La nul·litat parcial i la integració del contracte*

El primer aspecte o contingut es refereix a la declaració d'inexistència o nul·litat de les CGC impugnades per l'adherent, les quals desapareixeran del contingut contractual perquè en realitat mai no van formar-ne part, per estar viciades d'ineficàcia per inexistència o per nul·litat radical. El segon aspecte, és a dir, l'aclariment de l'eficàcia del contingut del contracte que queda en peu, remet a l'article 10 LCGC i condueix a l'anomenada *nul·litat parcial*.

La nul·litat parcial pressuposa un contracte en el qual s'ha de reconstruir la regla negocial a causa de la declaració de nul·litat d'algunes clàusules contractuals (cfr. art. 1116 i 1155 CC). La sentència ha de determinar en quina mesura es produeix la nul·litat parcial —ha d'aclarir l'eficàcia.

Quan la nul·litat parcial és declarada per la llei imperativa, el contracte ha d'integrar-se amb les normes que dita llei imperativa estableix. En relació amb

la LCGC, que és una llei imperativa, el contracte ha d'integrar-se, *ex article 10.2 LCGC*, «con arreglo a lo dispuesto por el art. 1258 CC y disposiciones en materia de interpretación contenidas en el mismo».

Observem, per tant, que per a integrar el contracte, la LCGC no remet a normes imperatives en concret, ni al dret en general, sinó que estableix expressament com a criteri d'integració, l'aplicació de les regles deduïbles del principi de bona fe aplicat en funció de la integració; dit d'una altra manera, l'aplicació de l'article 1258 CC i les regles interpretatives del Codi civil espanyol.

Les disposicions en matèria d'interpretació es troben en els articles 1281-1289 CC, que són la base per a realitzar la conversió d'un contracte nul.

B) La nul·litat total del contracte

Quan, segons l'estimació judicial, la nul·litat o inexistència d'una o de diverses CGC afecti el consentiment, l'objecte del contracte o la causa d'aquest, aquest serà declarat judicialment nul en la seva totalitat (cfr. art. 1261 CC).

3. EL CONTRACTE DE CONSUM

3.1. MARC NORMATIU DEL CONTRACTE DE CONSUM: EL TEXT REFÓS DE LA LLEI GENERAL PER A LA DEFENSA DELS CONSUMIDORS I USUARIS I ALTRES LLEIS COMPLEMENTÀRIES (TRLGDCU)

El contracte de consum és el contracte amb els consumidors i usuaris que regula el RDL 1/2007, de 16 de novembre, pel qual s'aprova el text refós de la Llei general per a la defensa dels consumidors i usuaris i altres lleis complementàries, en el títol I del seu llibre II.

Es tracta d'un contracte realitzat entre un consumidor o un usuari i un empresari i té com a peculiaritat que es regeix pel que estableixen el TRLGDCU o les lleis especials de protecció dels consumidors i, a falta d'aquestes, les normes generals dels contractes civils i mercantils (art. 59 TRLGDCU).

Una vegada definit el contracte de consum, falta fer referència a la noció de *consumidor*, atès que la presència d'aquest en la contractació és el que determina l'aplicació del TRLGDCU.

El concepte legal de *consumidor i usuari* està definit en l'article 3 TRLGDCU per dues notes:

- 1) són persones físiques o jurídiques,
- 2) que actuen en un àmbit aliè a una activitat empresarial o professional.

Seguint Pagador (1999), podem assenyalar que són consumidors o usuaris en sentit legal «las personas físicas o jurídicas que adquieran, utilicen o disfruten como destinatarios finales en el mercado, o sea, con la finalidad de dar satisfacción a sus necesidades particulares y no, por tanto, a sus necesidades empresariales o profesionales, bienes muebles o inmuebles, productos, servicios, actividades o funciones, con independencia de la naturaleza individual o colectiva, pública o privada, de quienes los producen, facilitan, suministran o expiden, esto es, con independencia de la naturaleza de su contraparte en la relación económica de cambio, la cual, no obstante, habrá de ser en todo caso un operador profesional del mercado».

3.2. TIPUS DE CLÀUSULES CONTRACTUALS EN EL CONTRACTE DE CONSUM

El títol II del TRLGDCU es titula «Condiciones generales y cláusulas abusivas» i es divideix en dos capítols rubricats «Cláusulas no negociadas individualment» i «Cláusulas abusivas». Aquesta desafortunada mescla de conceptes ha de ser prèviament aclarida per a conèixer el règim d'aquests contractes, amb la qual cosa farem una tipologia de les clàusules contractuals que podem trobar en el contracte de consum:

- 1) Clàusules no negociades individualment, que poden ser:
  - a) Clàusules no negociades individualment que són condicions generals de la contractació.
  - b) Clàusules no negociades individualment que no són condicions generals de la contractació.
- 2) Clàusules abusives.

3.2.1. *El contracte de consum celebrat amb clàusules no negociades individualment*

3.2.1.1. Clàusules no negociades individualment que són condicions generals de la contractació

Cal assenyalar que, atès que les *clàusules no negociades individualment* que s'utilitzin en els contractes amb consumidors, tenen el caràcter de CGC segons la LCGC, s'aplicarà, juntament amb el TRLGDCU, la LCGC. Es produeix en aquesta hipòtesi l'aplicació al consumidor d'una doble normativa amb efectes protectors.

De manera expressa, assenyala l'article 59.3 TRLGDCU, «[l]os contratos con consumidores y usuarios que incorporen condiciones generales de la contratación están sometidos, además, a la Ley 7/1998, de 13 de abril, sobre condiciones generales de la contratación».

3.2.1.2. Clàusules no negociades individualment que no són condicions generals de la contractació

La regulació del contracte celebrat amb un consumidor que contingui *clàusules no negociades individualment* que no siguin CGC va ser una novetat introduïda en la LGDCU (Llei 26/1984) a través de la reforma que d'aquesta va fer la LCGC.

Inicialment, el supòsit d'un contracte celebrat amb un consumidor amb *clàusules no negociades individualment* era una extensió de l'aplicació de la protecció que oferia la LGDCU al consumidor en la contractació sota CGC, a un supòsit en el qual no es contractava amb CGC.

Actualment, dites clàusules estan recollides i regulades en els articles 80-91 TRLGDCU i les CGC són només una de les seves manifestacions, atès que una CGC sempre és una clàusula no negociada individualment, però no viceversa. És a dir, no tota clàusula no negociada individualment és una CGC.

Si acudim a l'articulat del TRLGDCU, comprovem que no ofereix una definició de *clàusula no negociada individualment*. La LCGC tampoc no defineix aquest concepte, però en la seva exposició de motius, en distingir entre el que és una condició general i el que és una clàusula abusiva, parlant de contractes amb consumidors, defineix el que s'entén per *clàusula no negociada individualment* i afirma que les clàusules abusives també poden donar-se «en contratos particulares cuando no existe negociación individual de sus cláusulas, esto es, en contratos de adhesión particulares». De tot això deduïm que l'expressió *clàusules no negociades individualment* fa referència a la utilització de les clàusules particulars dels contractes d'adhesió, és a dir, les clàusules que no han estat negociades individualment però que no són CGC perquè no es pretén la incorporació d'aquestes a una pluralitat de contractes.

En l'actualitat, en parlar de clàusula no negociada individualment, el TRLGDCU s'està referint a un supòsit en el qual l'activitat creadora del contingut contractual és imputable únicament a l'empresari, igual que la incorporació al contracte del contingut creat; és a dir, supòsits en els quals no hi ha negociació en relació amb algunes o amb totes les clàusules contractuals. Si dites clàusules han de ser incorporades a una pluralitat de contractes, seran, a més,

CGC, però si no pretenen dita generalitat seran igualment fiscalitzades com a «clàusules no negociades individualment», sense ser CGC ni aplicar la LCGC.

El legislador ha cregut que aquestes clàusules, encara que no siguin CGC, poden ser abusives i ha estès a aquestes la regulació de les clàusules abusives. Això significa la protecció al consumidor davant qualsevol *contracte d'adhesió*, se celebri o no aquest sota CGC.

3.2.2. *Les clàusules abusives*

L'article 82 TRLGDCU diu:

1. Se considerarán cláusulas abusivas todas aquellas estipulaciones no negociadas individualmente y todas aquellas prácticas no consentidas expresamente que, en contra de las exigencias de la buena fe, causen, en perjuicio del consumidor y usuario, un desequilibrio importante de los derechos y obligaciones de las partes que se deriven del contrato.

2. El hecho de que ciertos elementos de una cláusula o que una cláusula aislada se hayan negociado individualmente no excluirá la aplicación de las normas sobre cláusulas abusivas al resto del contrato.

El empresario que afirme que una determinada cláusula ha sido negociada individualmente, asumirá la carga de la prueba.

3. El carácter abusivo de una cláusula se apreciará teniendo en cuenta la naturaleza de los bienes o servicios objeto del contrato y considerando todas las circunstancias concurrentes en el momento de su celebración, así como todas las demás cláusulas del contrato o de otro del que éste dependa.

4. No obstante lo previsto en los apartados precedentes, en todo caso son abusivas las cláusulas que, conforme a lo dispuesto en los artículos 85 a 90, ambos inclusive:

- a) vinculen el contrato a la voluntad del empresario,
- b) limiten los derechos del consumidor y usuario,
- c) determinen la falta de reciprocidad en el contrato,
- d) impongan al consumidor y usuario garantías desproporcionadas o le impongan indebidamente la carga de la prueba,
- e) resulten desproporcionadas en relación con el perfeccionamiento y ejecución del contrato, o
- f) contravengan las reglas sobre competencia y derecho aplicable.

Observem que aquest precepte parla d'«estipulaciones no negociadas individualmente». Això significa que poden ser abusives totes les clàusules contractuals que en contractes amb consumidors no s'hagin negociat individualment.

En resum, són clàusules abusives i, per tant, nul·les de ple dret, les estipulacions no negociades individualment que:

- 1) En contra de les exigències de la bona fe, causin un desequilibri en els drets i les obligacions de la part contractual qualificada de consumidor.
- 2) Totes les estipulacions que preveuen els articles 85-90 TRLGDCU.

3.3. EL CONTROL D'INCORPORACIÓ DE LES CLÀUSULES NO NEGOCIADAS INDIVIDUALMENT EN EL CONTRACTE DE CONSUM

Recordem que el TRLGDCU s'aplica als contractes celebrats amb consumidors tant si se celebren sota CGC, cas en el qual també s'aplicaran els articles 5 i 7 LCGC en virtut de l'article 59.3 TRLGDCU, com si, encara que no continguin CGC, tenen clàusules particulars no negociades individualment. En canvi, per als contractes amb consumidors amb clàusules particulars no negociades individualment regeixen els articles 80 i següents del TRLGDCU, però no la LCGC, ja que, com el seu nom indica, la LCGC només regula les clàusules contractuals que compleixin els requisits de ser una CGC.

El control d'incorporació per als contractes de consum es troba en els apartats *a* i *b* de l'article 80.1 TRLGDCU. Aquest article barreja, de manera desafortunada, tots els requisits d'incorporació (els de plasmació documental i disponibilitat i els de formulació) quan assenyala:

1. En los contratos con consumidores y usuarios que utilicen cláusulas no negociadas individualmente, incluidos los que promuevan las Administraciones públicas y las entidades y empresas de ellas dependientes, aquéllas deberán cumplir los siguientes requisitos:

a) Concreción, claridad y sencillez en la redacción, con posibilidad de comprensión directa, sin reenvíos a textos o documentos que no se faciliten previa o simultáneamente a la conclusión del contrato, y a los que, en todo caso, deberá hacerse referencia expresa en el documento contractual.

b) Accesibilidad y legibilidad, de forma que permita al consumidor y usuario el conocimiento previo a la celebración del contrato sobre su existencia y contenido.

Sin perjuicio de lo establecido en el artículo 63.1, en los casos de contratación telefónica o electrónica con condiciones generales será necesario que conste, en los términos que reglamentariamente se establezcan, la aceptación de todas y cada una de las cláusulas del contrato, sin necesidad de firma convencional. En este supuesto, se enviará inmediatamente al consumidor y usuario justificación de la contratación efectuada por escrito o, salvo oposición expresa del consumidor y usuario, en cualquier soporte de naturaleza duradera adecuado a la técnica de co-

municación a distancia utilizada, donde constarán todos los términos de la misma. La carga de la prueba del cumplimiento de esta obligación corresponde al predisponente.

El cómputo del plazo para el ejercicio del derecho de desistimiento del consumidor y usuario en la contratación telefónica o electrónica con condiciones generales, en los supuestos en que reglamentariamente esté previsto, se regirá por lo dispuesto en el artículo 71.

Així doncs, podem ressaltar que:

1) El requisit d'incorporació de *plasmació documental* es troba en la idea d'*accessibilitat*, de manera que s'ha de permetre al consumidor el coneixement de l'existència i el contingut de les CGC de manera prèvia a la celebració del contracte. Amb això es reitera la idea de la necessitat de la informació precontractual.

2) El requisit d'incorporació de la *disponibilitat* es troba en la idea de *comprensió directa*. L'article 80.1a TRLGDCU exigeix la possibilitat de comprensió directa, la qual cosa es vincula amb el fet que no hi hagi «reenvíos a textos o documentos que no se faciliten previa o simultáneamente a la conclusión del contrato, y a los que, en todo caso, deberá hacerse referencia expresa en el documento contractual». Per tant, s'especifica que, quan l'adherent és un consumidor, els documents annexos se li han de facilitar abans o simultàniament a la conclusió del contracte. Així, l'adherent-consumidor es considera informat de l'existència de documents annexos quan en el document principal hi ha una clàusula de referència expressa a aquests i quan aquests li són entregats prèviament o simultàniament a la conclusió del contracte o són posats a la seva disposició.

A més, quan l'adherent és un consumidor, sembla que no s'admet un contracte en el qual el predisponent no tingui l'obligació d'entregar un resguard justificatiu de la contraprestació rebuda. A aquesta conclusió, s'hi arriba tenint en compte que l'article 63.1 TRLGDCU estableix aquesta obligació quan assenyala:

1. En los contratos con consumidores y usuarios se entregará recibo justificante, copia o documento acreditativo con las condiciones esenciales de la operación, incluidas las condiciones generales de la contratación, aceptadas y firmadas por el consumidor y usuario, cuando éstas sean utilizadas en la contratación.

3) En relació amb els requisits de *formulació*, el TRLGDCU repeteix els mateixos requisits que la LCGC: *concreció*, *claredat* i *senzillesa en la redacció* de les clàusules. La claredat, la concreció i la senzillesa permetran la comprensibilitat del text, que està plasmada en l'expressió «con posibilidad de comprensión directa».

Una clàusula que no sigui susceptible de comprensió directa no queda incorporada al contracte, atès que les clàusules han de redactar-se en un llenguatge intel·ligible.

Per a determinar si les clàusules són comprensibles o no i quin grau de comprensió tenen, ha d'utilitzar-se com a patró la figura de l'*adherent mitjà*.

4) El TRLGDCU afegeix un requisit de formulació nou, respecte a la LCGC: el de la llegibilitat. La llegibilitat pot referir-se a la claredat visual, com a requisit de formulació, però també a la idea que el text sigui intel·ligible per a un consumidor mitjà, la qual cosa es relaciona amb la transparència de què parla la LCGC

3.4. LA INTERPRETACIÓ DE LES CLÀUSULES CONTRACTUALS EN EL CONTRACTE DE CONSUM

Sabem que, una vegada format l'acord contractual, sorgeix la necessitat de dotar de sentit jurídic dit acord o d'interpretar-lo. Cal destacar que només seran objecte d'interpretació les clàusules no negociades individualment que hagin superat el control d'incorporació, perquè les que no el superen són nul·les per inexistència i la sanció de la inexistència no admet matisacions ni gradacions.

L'article 80.2 TRLGDCU recull alguna pauta interpretativa: «Cuando se ejerciten acciones individuales, en caso de duda sobre el sentido de una cláusula prevalecerá la interpretación más favorable al consumidor.»

3.5. EL CONTROL DE CONTINGUT DE LES CLÀUSULES NO NEGOCIADAS INDIVIDUALMENT EN EL CONTRACTE DE CONSUM

3.5.1. *El control de contingut en el TRLGDCU: les clàusules abusives*

El control de contingut dels contractes de consum amb clàusules no negociades individualment es realitza mitjançant:

- una clàusula general de bona fe (art. 80.1c i 82.1 TRLGDCU) i
- una llista de clàusules considerades *abusives* (art. 82.4 i 85-90 TRLGDCU).

La regulació de dit control es troba en les normes que s'indiquen a continuació.

L'article 8 LCGC diu: «[...] 2. En particular, serán nulas las cgc que sean abusivas, cuando el contrato se haya celebrado con un consumidor, entendiéndose por tales en todo caso las definidas en el art. 10 bis y disposición adicional primera

de la Ley 26/1984, de 19 de julio, general para la defensa de los consumidores y usuarios.»

L'article 8.2 LCGC remet a disposicions contingudes en la LGDCU. Aquesta remissió a l'«art. 10 bis y disposición adicional primera de la Ley 26/1984, de 19 de julio, general para la defensa de los consumidores y usuarios» ha d'entendre's actualment feta als articles 80, 82 i 85-90 TRLGDCU.

Per la seva banda, l'article 80.1c TRLGDCU diu: «[...] c) Buena fe y justo equilibrio entre los derechos y obligaciones de las partes, lo que en todo caso excluye la utilización de cláusulas abusivas.»

A més, recordem l'article 82 TRLGDCU, transcrit en l'apartat 3.2.2.

Observem, per tant, que la conseqüència que pateix una *clàusula abusiva* és la nul·litat de ple dret en virtut dels articles 8.2 i 82 TRLGDCU. Són clàusules abusives i, per tant, nul·les de ple dret, les estipulacions no negociades individualment que, en contra de les exigències de la bona fe, causin un desequilibri en els drets i les obligacions de la part contractual qualificada de consumidor, i totes les estipulacions que preveuen els articles 85-90 TRLGDCU.

Així doncs, els punts importants en l'estudi del control de contingut són:

1) Les clàusules poden ser declarades abusives a través del sistema de control de contingut dels contractes celebrats amb consumidors, tant les CGC del contracte pròpiament dites, com les estipulacions o clàusules contractuals no negociades individualment, sense que calgui que es trobin en un contracte integrat per CGC. També poden ser declarades nul·les, encara que no formin part del nostre present estudi, «las prácticas no consentidas expresamente».

2) Les estipulacions que es vulguin declarar abusives han de causar al consumidor, en contra de les exigències de la bona fe, un desequilibri contractual; és a dir, en els drets i les obligacions contractuals. Observem que només és rellevant el desequilibri contractual que es produeixi en perjudici de la part que jurídicament qualifiquem de consumidor —lletra c de l'article 80.1 TRLGDCU.

3) L'apreciació del caràcter abusiu de la clàusula contractual ha de ser judicial. No obstant això, el TRLGDCU assenyala unes pautes que s'han de seguir per a l'apreciació del caràcter abusiu. El paràgraf tercer de l'article 82 TRLGDCU diu: «El carácter abusivo de una cláusula se apreciará teniendo en cuenta la naturaleza de los bienes o servicios objeto del contrato y considerando todas las circunstancias concurrentes en el momento de su celebración, así como todas las demás cláusulas del contrato o de otro del que éste dependa.»

En conclusió, el jutge, en la seva apreciació, ha de tenir en compte:

- a) La naturalesa dels béns o serveis que constitueixen l'objecte contractual.
- b) Les circumstàncies que concorren en el moment de la celebració del contracte.

c) La totalitat del contracte, i no només les clàusules impugnades.

d) Com a característica del control de contingut i a l'efecte d'incorporar la Directiva 93/13/CEE del Consell, de 5 d'abril de 1993, a l'ordenament espanyol, es van establir trenta-vuit estipulacions o supòsits que són, en tot cas, abusius. És a dir, l'anomenada *llista negra*. Això significa que es considera que exclouen la bona fe i el just equilibri de contraprestacions i que, per tant, són nuls de ple dret i es tenen per no posats, atès que són considerats en tot cas *abusius*, els trenta-vuit supòsits que s'enumeren en els articles 85-90 TRLGDCU. Encara que aquest llistat no és *numerus clausus*.

Les clàusules abusives d'aquesta llista negra poden ser de sis tipus:

a) Clàusules que vinculen el contracte a la voluntat de l'empresari (art. 85 TRLGDCU).

b) Clàusules que limiten els drets del consumidor i usuari (art. 86 TRLGDCU).

c) Clàusules que determinen la falta de reciprocitat en el contracte (art. 87 TRLGDCU).

d) Clàusules que imposen al consumidor i usuari garanties desproporcionades o que li imposen indegudament la càrrega de la prova (art. 88 TRLGDCU).

e) Clàusules que resulten desproporcionades en relació amb el perfeccionament i l'execució del contracte (art. 89 TRLGDCU).

f) Clàusules que contravenen les regles sobre la competència i el dret aplicable (art. 90 TRLGDCU).

Podem observar que les idees que fonamenten l'elecció de les clàusules que es consideren en qualsevol cas *abusives* quan el contracte se celebra amb un consumidor són les següents:

1) La idea que en el nostre dret expressa l'article 1256 CC, per la qual la vàlida i el compliment de les obligacions no pot deixar-se mai a l'arbitri d'una de les parts. També l'expressen els articles 1273 i 1446 CC.

2) La idea que el dret legal dispositiu, en matèria contractual, ofereix el millor model de la més justa composició dels interessos en conflicte entre les parts contractants, de manera que qualsevol desviació respecte dels principis i les regles de l'obligació legal del tipus contractual requereix una causa de justificació especial.

3) La utilització dels criteris de bona fe i d'equivalència o just equilibri entre les prestacions.

3.5.2. *Els efectes del control de contingut en el TRLGDCU: la declaració de nul·litat*

El funcionament d'aquest control de contingut, igual com passa en la LCGC, també condueix a les regles generals de la nul·litat contractual.

Les CGC i les clàusules contractuals abusives són clàusules nul·les de manera immediata en els contractes celebrats amb consumidors.

L'article 83 TRLGDCU regula els efectes del control de contingut:

1. Las cláusulas abusivas serán nulas de pleno derecho y se tendrán por no puestas.

2. La parte del contrato afectada por la nulidad se integrará con arreglo a lo dispuesto por el artículo 1258 del Código civil y al principio de buena fe objetiva.

A estos efectos, el juez que declare la nulidad de dichas cláusulas integrará el contrato y dispondrá de facultades moderadoras respecto de los derechos y obligaciones de las partes, cuando subsista el contrato, y de las consecuencias de su ineficacia en caso de perjuicio apreciable para el consumidor y usuario.

Sólo cuando las cláusulas subsistentes determinen una situación no equitativa en la posición de las partes que no pueda ser subsanada, podrá el juez declarar la ineficacia del contrato.

En matèria de contractes de consum, la referència a la *justícia contractual substantiva* ha de fer-se prenent en consideració la desigualtat en els drets i les obligacions que incumbeixen a cadascuna de les parts contractuals com a conseqüència del contracte. I això és el mateix, tenint en compte que la *justícia contractual* exigeix l'equivalència en les prestacions i la igualtat en les respectives posicions jurídiques, i que és el joc entre ambdues el que el jutge ha de tenir en compte per a fiscalitzar el contingut del contracte o per a declarar totalment ineficaç un contracte celebrat sota CGC abusives (Martínez de Aguirre, 1994).

Així doncs, observem que l'article 83.2 TRLGDCU preveu, en primer lloc i com a regla general, la nul·litat parcial del contracte que contingui clàusules abusives. Per tant, generalment, el contracte quedarà en vigor en totes les clàusules no abusives. Al seu torn, dit contracte declarat parcialment nul serà objecte d'integració judicial segons el que disposa l'article 1258 CC. Juntament amb la integració en consideració a l'article 1258 CC, el jutge disposa de facultats moderadores dels drets i les obligacions de les parts, en el cas que el contracte subsisteixi, i de facultats moderadores de la ineficàcia del contracte si produeix un perjudici apreciable al consumidor.

En segon lloc, la regla de l'article 83.2 TRLGDCU és que, en el cas que les clàusules subsistents al control de contingut determinin una situació no equita-

tiva en la posició de les parts que no pugui ser esmenada, es podrà declarar la ineficàcia total del contracte.

La ineficàcia total és l'última solució que ha d'adoptar-se, atès que ha d'intentar-se la integració procurant esmenar el desequilibri contractual que pugui patir el consumidor. En resum, una vegada integrat el contracte que queda vigent i atès que es produeix una «situación no equitativa», el jutge ha d'intentar esmenar-la a través d'una altra integració o interpretació. I només podrà declarar la ineficàcia total del contracte en el cas que aquesta esmena sigui impossible.

4. BIBLIOGRAFIA

- ABRIL CAMPOY, Juan Manuel. A: ARROYO MARTÍNEZ, Ignacio; MIQUEL RODRÍGUEZ, Jorge. *Comentarios a la Ley sobre condiciones generales de la contratación*. Madrid: Tecnos, 1999, p. 115.
- ALBIEZ DOHRMANN, Klaus Jochen. «El control de las condiciones generales imprecisas y abusivas en el ámbito registral». *Revista Crítica de Derecho Inmobiliario*, núm. 618 (1993).
- ALFARO ÁGUILA-REAL, Jesús. «El Proyecto de ley sobre condiciones generales de la contratación: técnica legislativa, burocracia e intereses corporativos en el derecho privado». *Revista de Derecho Bancario y Bursátil*, núm. 67 (1997).
- «La interpretación de las condiciones generales de los contratos». *Revista de Derecho Mercantil*, 1987, p. 7 i seg.
- *Las condiciones generales de la contratación*. Madrid: Civitas, 1991.
- ATAZ LÓPEZ, Joaquín. A: BERCOVITZ RODRÍGUEZ-CANO, R. [coord.]. *Comentarios a la Ley de condiciones generales de la contratación*. Cizur Menor: Aranzadi, 2000, p. 492.
- BADOSA COLL, F. «Materials per a un codi de dret patrimonial de Catalunya». A: ÀREA DE DRET CIVIL DE LA UNIVERSITAT DE GIRONA [coord.]. *Materials de les Onzenes Jornades de Dret Català a Tossa*. València: Tirant lo Blanch, 2002, p. 197-280.
- BERCOVITZ RODRÍGUEZ-CANO, R. [coord.]. *Comentarios a la Ley de condiciones generales de la contratación*. Cizur Menor: Aranzadi, 2000, p. 267.
- BUSTO LAGO, José Manuel. «El control abstracto de las condiciones generales de los contratos». *Actualidad Jurídica Aranzadi*, any VII, núm. 360 (1998).
- CÁMARA LAPUENTE, Sergio. *El control de las cláusulas «abusivas» sobre elementos esenciales del contrato*. Navarra: Aranzadi, 2006. (The Global Law Collection)
- CASAS VALLÈS, R. «Defensa de los consumidores y derecho civil». *Revista Jurídica de Catalunya* [Barcelona] (1992), p. 80 i seg.
- COCA PAYERAS, Miguel. «Aproximación al Proyecto de ley de condiciones generales de la contratación». *Lunes, Cuatro Treinta*, any XI, núm. 228 (1998). [Conferència pronunciada a l'II·lustre Col·legi Notarial de Balears]

- COCA PAYERAS, Miguel. «Comentario al art. 10 LGDCU». A: BERCOVITZ RODRÍGUEZ-CANO, R.; SALAS, J. [coord.]. *Comentarios a la Ley general para la defensa de los consumidores y usuarios*. Madrid: Civitas, 1992, p. 223-245.
- DÍEZ-PICAZO, Luis. *Las condiciones generales de la contratación y cláusulas abusivas*. Madrid: Fundación BBV; Civitas, 1996.
- DUQUE DOMÍNGUEZ, Justino F. «Consideraciones introductorias sobre la Directiva comunitaria para regular las cláusulas abusivas en los contratos celebrados con consumidores y la contratación bancaria». A: *Estudios de derecho bancario y bursátil en homenaje a Evelio Verdera Tuells*. T. I. Madrid: La Ley, 1994, p. 651-673.
- EGEA FERNÁNDEZ, Joan; MIRALLES GONZÁLEZ, Isabel. «La protecció del consumidor i de l'usuari en la contractació civil catalana». *Revista Jurídica de Catalunya* (1992), p. 23 i seg.
- FELIÚ REY, Manuel Ignacio. A: ARROYO MARTÍNEZ, Ignacio; MIQUEL RODRÍGUEZ, Jorge. *Comentarios a la Ley sobre condiciones generales de la contratación*. Madrid: Tecnos, 1999, p. 54-62.
- FERNÁNDEZ-GOLFÍN APARICIO, Antonio. «Documento notarial y condiciones generales de la contratación». *Anales de la Academia Matritense del Notariado*, t. XXXIV (1994).
- GÓMEZ GALLIDO, Francisco Javier. «El Registro de condiciones generales de la contratación». A: NIETO CAROL, Ubaldo. *Condiciones generales de la contratación y cláusulas abusivas*. Valladolid: Lex Nova, 2000, p. 351-381.
- «La Ley 7/1998, de 13 de abril, sobre condiciones generales de la contratación». *Revista Crítica de Derecho Inmobiliario*, any LXXIV, núm. 648 (1998).
- GONZÁLEZ PACANOWSKA, Isabel. A: BERCOVITZ RODRÍGUEZ-CANO, R. [coord.]. *Comentarios a la Ley de condiciones generales de la contratación*. Cizur Menor: Aranzadi, 2000, p. 139-192 i 235-258.
- LLAVERO RODRÍGUEZ-PORRERO, Marta. «Las condiciones generales de la contratación y su control en el ámbito registral». *La Ley*, núm. 1 (1998), D-8.
- LLOBET I AGUADO, Josep. *El deber de información en la formación de los contratos*. Madrid: Marcial Pons, 1996.
- LLODRÀ GRIMALT, Francisca. «La articulación de los requisitos de plasmación documental y disponibilidad de las condiciones generales en la contratación electrónica». A: *Actas del XV Encuentro sobre Informática y Derecho*. Madrid: Instituto de Informática Jurídica. Universidad Pontificia de Comillas, 2001.
- *El contrato celebrado bajo condiciones generales*. València: Tirant lo Blanch, 2002.
- «Algunas reflexiones sobre los controles judicial, notarial y registral del contrato celebrado bajo condiciones generales». *Revista Jurídica de les Illes Balears*, núm. 1 (2003), p. 115-156.
- «Un impulso al derecho civil balear: los contornos del derecho civil balear “posible”. (Un estudio a propósito de la normativa autonómica en materia de derecho de consumo y del turismo)». *Boletín de la Academia de Jurisprudencia y Legislación de Baleares*, núm. VII (2004).

- LÓPEZ SÁNCHEZ, Manuel-Ángel. «Las condiciones generales de los contratos en derecho español». *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* (1987), p. 609-655.
- MADRIDEJOS FERNÁNDEZ, Alfonso. A: BERCOVITZ RODRÍGUEZ-CANO, R. [coord.]. *Comentarios a la Ley de condiciones generales de la contratación*. Cizur Menor: Aranzadi, 2000, p. 602-603.
- MARCO MOLINA, Juana. «La modificación por la nueva LCGC del sistema de publicidad formal en el Registro de la Propiedad». A: ESPIAU ESPIAU, Santiago [coord.]. *Las condiciones generales de la contratación y la Ley 7/1998, de 13 de abril*. Barcelona: Marcial Pons, 1999.
- «La incorporación de directivas en materia de derecho patrimonial por el legislador catalán». *La Notaria*, núm. 11-12 (2001), p. 15 i seg.
- «Capítol 17: Els contractes de consum regulats en lleis especials». A: BADOSA COLL, Ferran [coord.]. *Manual de dret civil català*. Madrid; Barcelona: Marcial Pons, 2004, p. 295 i seg.
- MARTÍNEZ DE AGUIRRE, Carlos. «Trascendencia del principio de protección a los consumidores en el derecho de obligaciones». *Anuario de Derecho Civil*, t. I, núm. 47 (1994), p. 31-89.
- PAGADOR LÓPEZ, Javier. «Incorporación de las condiciones generales de la contratación. Aplicación jurisprudencial y práctica». *Cuadernos de Derecho y Comercio*, núm. 19 (1996), p. 201-240.
- *Condiciones generales y cláusulas contractuales predispuestas*. Madrid: Marcial Pons, 1999.
- RODRÍGUEZ ADRADOS, Antonio; ROJAS MONTES, Luis; SOLÍS VILLA, Ignacio. «Necesidad social de la imparcialidad del redactor del contrato». *Revista de Derecho Notarial*, núm. 116-118 (1982), p. 227-402.
- RODRÍGUEZ ARTIGAS, Fernando. «El ámbito de aplicación de la Ley 7/1998, de 13 de abril, de condiciones generales de la contratación». A: ESPIAU ESPIAU, Santiago [coord.]. *Las condiciones generales de la contratación y la Ley 7/1998, de 13 de abril*. Barcelona: Marcial Pons, 1999, p. 51-92.
- RUIZ MUÑOZ, Miguel. «Control de las condiciones generales de los contratos en el derecho comunitario». *Gaceta Jurídica de la Constitución Española y de la Competencia*, sèrie D-21 (1994), p. 47-98.
- SERRANO MASIP, Mercè. «Acciones previstas en el art. 12.2 de la Ley sobre condiciones generales de la contratación». A: ESPIAU ESPIAU, Santiago [coord.]. *Las condiciones generales de la contratación y la Ley 7/1998, de 13 de abril*. Barcelona: Marcial Pons, 1999.
- VICENT CHULIÀ, Francisco. «Las acciones colectivas de condiciones generales y su impacto en los sectores de contratación especial». A: NIETO CAROL, Ubaldo. *Condiciones generales de la contratación y cláusulas abusivas*. Valladolid: Lex Nova, 2000.